

ΙΔΡΥΜΑ
ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ
ΜΕΛΕΤΩΝ

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

ΙΔΡΥΜΑ
FRIEDRICH
EBERT

Από την κρίση στην ανάπτυξη

Σε αναζήτηση νέων
αναπτυξιακών μοντέλων
για την Ελλάδα
και τον Ευρωπαϊκό
Νότο

From crisis to development:
in quest of a new
development model for Greece
and the European South

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σήφης Βαλυράκης
Αλίκη Μουρίκη

Στέργιος Μπαμπανάσης
Ναπολέων Μαραβέγιας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Κρίση απασχόλησης και κοινωνική κρίση: Οι 'παράπλευρες απώλειες των προγραμμάτων λιτότητας στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου

ΑΛΙΚΗ ΜΟΥΡΙΚΗ

*Ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών,
μέλος του Δ.Σ. του Ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών*

Περίληψη

Στόχος της παρούσας εισήγησης είναι να αναδείξει τις πολλαπλές πληγές που προκάλεσαν οι πολιτικές δημοσιονομικής προσαρμογής που εφαρμόστηκαν τα τελευταία 4 χρόνια στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, εκθέτοντας μεγάλα τμήματα του πληθυσμού τους στον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, διευρύνοντας τις κοινωνικές ανισότητες, επιδεινώνοντας τις συνθήκες στην αγορά εργασίας και υποσκάπτοντας το κράτος πρόνοιας. Βασικό συμπέρασμα της εισήγησης είναι ότι, παρά τις σημαντικές επιμέρους διαφοροποιήσεις στο βίωμα της κρίσης από την κάθε χώρα ξεχωριστά, τα προγράμματα λιτότητας που εφαρμόστηκαν έπληξαν δυσανάλογα και εντονότερα αυτούς που κατά τεκμήριο είχαν και τη μικρότερη ευθύνη για την καταστροφική πορεία των χωρών τους, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση, όχι μόνο το μεταπολεμικό κοινωνικό συμβόλαιο και το ευρωπαϊκό κεκτημένο, αλλά και την ίδια τη δημοκρατική νομιμοποίηση πολλών από τις πολιτικές που ακολουθήθηκαν. Προκειμένου ν' αντιμετωπιστεί η σοβούσα κοινωνική κρίση στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, χρειάζονται επείγοντως –παράλληλα με την αναπροσαρμογή των μακροοικονομικών προτεραιοτήτων- μέτρα κοινωνικής ανάκαμψης, όπως η θέσπιση ενός Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος, η προστασία των ανέργων, και η πρόσβαση του πληθυσμού σε βασικές υπηρεσίες και αγαθά. Διαφορετικά, ο συνεχιζόμενος αποκλεισμός σημαντικών τμημάτων του πληθυσμού από ένα στοιχειωδώς αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης θα έχει ανυπολόγιστες συνέπειες, όχι μόνο για την κοινωνική συνοχή, που έχει ήδη τρωθεί σημαντικά, αλλά και για την (εξαιρετικά εύθραυστη) πολιτική σταθερότητα και τις προοπτικές οικονομικής ανάπτυξης των χωρών του Ευρωπαϊκού Νότου.

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Στόχος της παρούσας εισήγησης δεν είναι να επιχειρηματολογήσει υπέρ ή κατά των «μνημονίων» ή προγραμμάτων διάσωσης που επιβλήθηκαν από τους δανειστές ή υιοθετήθηκαν αυτοβούλως από τις κυβερνήσεις, προκειμένου ν' αποφύγουν οι χώρες τους μια άτακτη χρεωκοπία. Ούτε να

επιμερίσει ευθύνες δεξιά και αριστερά για τους λόγους που οδήγησαν σε σφοδρότερη εκδήλωση της κρίσης στις χώρες του Ευρωπαϊκού νότου, συγκριτικά με άλλες. Αυτή είναι μια 'χθεσινή' συζήτηση. Στόχος, αντίθετα, είναι να αναδείξει-με έναν πιο συστηματοποιημένο τρόπο και με συγκριτική διάσταση- τις πληγές που προκάλεσαν οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν τα τελευταία 4 χρόνια, εκθέτοντας μεγάλα τμήματα του πληθυσμού των χωρών αυτών στον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, διευρύνοντας τις κοινωνικές ανισότητες, επιδεινώνοντας τις συνθήκες στην αγορά εργασίας και υποσκάπτοντας το κράτος πρόνοιας.

Είναι γεγονός ότι η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση που ξέσπασε το 2008 έφερε με σφοδρότητα στην επιφάνεια, στις χώρες της περιφέρειας ειδικότερα, προϋπάρχουσες παθογένειες και στρεβλώσεις που επί χρόνια κρύβονταν επιμελώς κάτω από το χαλί. Παθογένειες που αφορούν τόσο την οικονομία, όσο και το κοινωνικό κράτος. Ωστόσο, τα προγράμματα λιτότητας που εφαρμόστηκαν έπληξαν δυσανάλογα και εντονότερα αυτούς που κατά τεκμήριο είχαν και τη μικρότερη ευθύνη για την καταστροφική πορεία των χωρών τους, θέτοντας υπό αμφισβήτηση, όχι μόνο το μεταπολεμικό κοινωνικό συμβόλαιο και το ευρωπαϊκό κεκτημένο, αλλά και την ίδια τη δημοκρατική νομιμοποίηση πολλών από τις πολιτικές που ακολουθήθηκαν.

2. Κοινά σημεία και βασικές διαφορές στις πολιτικές λιτότητας που ακολουθήθηκαν στις 4 χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία)

Η πορεία προς τη δημοσιονομική προσαρμογή στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου (και την Ιρλανδία) δεν ήταν ενιαία, ούτε παρήγαγε τον ίδιο βαθμό οδύνης στα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις που επλήγησαν από τα μέτρα λιτότητας. Οι σημαντικότερες διαφορές εντοπίζονται κυρίως στον βαθμό εξάρτησης των εθνικών πολιτικών από τις επιταγές των δανειστών. Η Ισπανία και η Ιταλία, για παράδειγμα, δεν χρειάστηκε να προσφύγουν σε μνημόνιο με την τρόϊκα, σε αντίθεση με την Ελλάδα και την Πορτογαλία. Η **Ελλάδα** ήταν η πρώτη χώρα που εντάχθηκε στον τριμερή μηχανισμό στήριξης ΔΝΤ-ΕΚΤ-ΕΕ τον Μάιο 2010, για ν' ακολουθήσει ακριβώς έναν χρόνο αργότερα η **Πορτογαλία**.¹ Οι όροι δανεισμού, σκληροί και αδιαπραγμάτευτοι: δραστικές περικοπές δημοσίων δαπανών, αύξηση της φορολογίας, άμεσες ιδιωτικοποιήσεις και βαθιές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στις αγορές εργασίας και προϊόντων.

Η **Ισπανία**, αντίθετα, παρά τις σοβαρές οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε, κυρίως το πρόβλημα ρευστότητας, κατάφερε ν' αποφύγει την προσφυγή στον μηχανισμό στήριξης της τρόϊκα, αφενός, υιοθετώντας με κυβερνητική πρωτοβουλία ένα αυστηρό πρόγραμμα δημοσιονομικής

¹ Το δάνειο προς την Ελλάδα ανέρχεται στα 245,5 δις ευρώ (μαζί με την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών) και προς την Πορτογαλία στα 78 δις ευρώ.

προσαρμογής και δραστικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων, αφετέρου εξασφαλίζοντας το 2012 από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας δάνειο ύψους 41,3 δις ευρώ για την ανακεφαλαιοποίηση των ισπανικών τραπεζών, χωρίς μια σειρά από προαπαιτούμενα, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας και της Πορτογαλίας.

Τέλος και στην **Ιταλία**, η οποία, ως γνωστόν, δεν αντιμετώπιζε ούτε ιδιαίτερα δημοσιονομικά ελλείμματα, ούτε τραπεζική φούσκα, παρά μόνο ένα τεράστιο δημόσιο χρέος, οι διαδοχικές κυβερνήσεις Μπερλουσκόνι, Μόντι και Λέτα πήραν σειρά μέτρων οικονομικής εξυγίανσης για να αποφύγουν την ένταξη της Ιταλίας στον μηχανισμό στήριξης. Η κερδοσκοπική επίθεση των διεθνών χρηματαγορών το 2011 ανάγκασαν, ωστόσο, την τεχνοκρατική κυβέρνηση να υιοθετήσει ένα αυστηρό πρόγραμμα οικονομικής ανάκαμψης με σημαντικές δημοσιονομικές περικοπές και έντονα υφεσιακά αποτελέσματα. Παρόλα αυτά, και παρά την υιοθέτηση μιας σειράς διαρθρωτικών αλλαγών, τα εισοδήματα των ιταλικών νοικοκυριών δεν επλήγησαν στον ίδιο βαθμό με των υπολοίπων Νότιο-ευρωπαίων.

Παρά τις διαφορετικές διαδρομές και δοσολογίες λιτότητας που ακολούθησαν οι 4 χώρες, οι κοινωνικές επιπτώσεις υπήρξαν για όλες καταλυτικές, τόσο στα επίπεδα της ανεργίας, κυρίως των νέων, με αποτέλεσμα τη φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου στο εξωτερικό, όσο και στην έκρηξη των φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού για ευρέα στρώματα του πληθυσμού, αλλά και τη διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων. Ωστόσο, ήταν ακόμη εντονότερες εκεί όπου οι τραγικές ελλείψεις και αδικίες του κοινωνικού κράτους γιγαντώθηκαν από την απουσία ενός εθνικού σχεδίου δράσης για την αντιμετώπιση της κρίσης, την κατίσχυση ιδιοτελών συμφερόντων και την ανυπαρξία συναντίληψης των κοινωνικών πρωταγωνιστών για τα πραγματικά διακυβεύματα που αντιμετώπιζαν (και αντιμετωπίζουν ακόμη) οι χώρες τους.

3. Οι σημαντικότερες κοινωνικές επιπτώσεις

3.1. Κρίση απασχόλησης και περαιτέρω κατάτμηση της αγοράς εργασίας

Στην Πορτογαλία, την περίοδο 2008-2013, χάθηκε 1 στις 7 θέσεις εργασίας και το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε από το 8,5% στο 16,5%. Στους δε νέους 15-24 ετών, το ποσοστό ανεργίας ανέβηκε από το 20,2% στο 37,7%. Ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων σχεδόν διπλασιάστηκε. Στην Ισπανία, την ίδια περίοδο, χάθηκαν περίπου 4 εκ. θέσεις εργασίας, ενώ το ποσοστό ανεργίας υπερδιπλασιάστηκε, από το 11,3% στο 26,4%. Στους νέους η κατάσταση είναι ακόμη πιο δραματική, καθώς η ανεργία σκαρφάλωσε στο 55,7% (από 24,6%), ενώ η μακροχρόνια ανεργία ανέβηκε από το 2% στο 11,1%. Στην Ιταλία, η οποία δεν υπέφερε από τα διαρθρωτικά προβλήματα των υπολοίπων

χωρών του Ευρωπαϊκού Νότου, αλλά μόνο από το τεράστιο εξωτερικό χρέος, η κρίση της απασχόλησης ήταν συγκριτικά πιο ήπια: η ανεργία διπλασιάστηκε μεν, αλλά εξακολουθεί να κινείται σε σαφώς χαμηλότερα επίπεδα από τις υπόλοιπες χώρες, στο 12,7%. Πιο δραματική ήταν η αύξηση της νεανικής ανεργίας, από το 21,3% στο 40%, ενώ και ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων σημείωσε επίσης πολύ σημαντική άνοδο, από το 3,1% στο 5,7%. Τέλος στην Ελλάδα, ο απολογισμός είναι ιδιαίτερα θλιβερός και γνωστός σε όλους: μεταξύ 2008 και 2013 χάθηκαν περίπου 1 εκ. θέσεις εργασίας, το ποσοστό της ανεργίας υπερ-τριπλασιάστηκε φτάνοντας το 27% από 7,8%, η νεανική ανεργία, ήδη υψηλή και πριν την κρίση, εκτοξεύτηκε από το 22% στο 58,6%, η δε μακροχρόνια ανεργία σε διάστημα 6 ετών, εκτινάχθηκε στο 14,4% από 3,6%.

Πίνακας 1: Η κρίση απασχόλησης στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, 2008-2013

Χώρες	αριθμός ανέργων (000)		% ανεργίας		% ανεργίας νέων		% μακροχρόνιας ανεργίας	
	2008	2013	2008	2013	2008	2013	2008	2012
ΕΛΛΑΔΑ	0,355*	1,349	7,7	27,3	22,1	58,6	3,6	14,4
ΙΣΠΑΝΙΑ	3,208**	5,841	11,3	26,4	24,6	55,7	2,0	11,1
ΙΤΑΛΙΑ	1,692	3,236	6,7	12,2	21,3	40,0	3,1	5,7
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	0,438	0,816	8,5	16,5	20,2	37,7	4,0	7,7
ΕΕ-27	18,384	25,967	7,0	10,8	15,8	23,2	2,6	4,6

Πηγή: Eurostat, Labour Force Survey, 2008, 2012, 2013

* 3^ο τρ. 2008

** Δεκέμβριος 2008

Εξαιτίας των δημοσιονομικών περικοπών, αλλά και της μεγάλης διάρκειας της ανεργίας, ιδιαίτερα δυσχερής είναι η θέση της πλειοψηφίας των ανέργων, καθότι μόνο ένα μικρό ποσοστό δικαιούται επίδομα ανεργίας, και μάλιστα μόνο για σύντομο χρονικό διάστημα και με χαμηλό ποσοστό αναπλήρωσης: στην Πορτογαλία μόνο 4 στους 10 (44%) άνεργους δικαιούνται επίδομα ανεργίας, ενώ στην Ελλάδα μόνο 1 στους 6 (16,4%). Οι υπόλοιποι επιβιώνουν χωρίς εισοδήματα, χωρίς ασφάλιση, χωρίς στήριξη και, για την ώρα, χωρίς προοπτική.

Όμως, πέρα από την καλπάζουσα ανεργία, που από κυκλική κινδυνεύει να γίνει **διαρθρωτική** εάν δεν ανακάμψει θεαματικά η οικονομία, μια ακόμη ανησυχητική πτυχή της κρίσης απασχόλησης

είναι η σοβαρή επιδείνωση των όρων και των συνθηκών εργασίας όσων έχουν το 'προνόμιο' ακόμη να εργάζονται: εξαιρετικά χαμηλές αμοιβές (ιδίως στην περίπτωση της Ελλάδας και της Πορτογαλίας²), παρατεταμένα ωράρια εργασίας, απλήρωτες υπερωρίες, καθυστερήσεις στην καταβολή του μισθού, επισφαλής εργασία, έλλειψη προοπτικών, κ.ά. Δεν είναι τυχαίο ότι, σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση του Ευρωβαρομέτρου³, το 88% των Ελλήνων, το 86% των Ισπανών, το 85% των Ιταλών και το 75% των Πορτογάλων θεωρούν ότι οι εργασιακές τους συνθήκες επιδεινώθηκαν τα τελευταία 5 χρόνια.

Η περαιτέρω απορρύθμιση της αγοράς εργασίας οδήγησε, όπως ήταν και ο στόχος, σε αύξηση του βαθμού ευελιξίας των επιχειρήσεων, μείωση της προστασίας των εργαζομένων από τις απολύσεις, περιορισμό βασικών εργασιακών δικαιωμάτων καθώς και, στην ακραία περίπτωση της Ελλάδας, αποδυνάμωση του συστήματος συλλογικών διαπραγματεύσεων και του θεσμού της διαιτησίας.

Τα παραπάνω στοιχεία σκιαγραφούν μια αγορά εργασίας η οποία έχει χάσει τον δυναμισμό της και στην οποία κυριαρχούν η ανασφάλεια και οι χαμηλές προσδοκίες, τραυματισμένες εργασιακές σχέσεις, εργαζόμενοι πολλών ταχυτήτων και πλήρης ασυμμετρία δυνάμεων μεταξύ του κεφαλαίου και της εργασίας.

3.2. Αύξηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού

Οι περικοπές που συνόδευσαν τις πολιτικές λιτότητας επέδρασαν δυσανάλογα σε βάρος των χαμηλόμισθων και χαμηλοσυνταξιούχων, λόγω της απουσίας ενός αποτελεσματικού δικτύου κοινωνικής προστασίας που θα προφύλασσε τους πιο αδύναμους. Η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος, μέσα από τις δραστικές περικοπές μισθών, την αύξηση των φορολογικών βαρών, τη μείωση των επιδομάτων και τις περικοπές στις κοινωνικές και προνοιακές υπηρεσίες, είχαν ως αποτέλεσμα την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού και τη διάβρωση της κοινωνικής συνοχής. Ειδικότερα, σημαντική αύξηση σημείωσαν το ποσοστό φτώχειας και ο κίνδυνος κοινωνικού αποκλεισμού. Πηγή ιδιαίτερης ανησυχίας αποτελούν, ωστόσο, και φαινόμενα όπως το βάθεμα της φτώχειας συνολικά,⁴ η έξαρση της παιδικής φτώχειας, ο αυξανόμενος αριθμός ατόμων που ζει σε νοικοκυριά χωρίς ούτε έναν εργαζόμενο, η αδυναμία των νοικοκυριών να αποπληρώσουν τα χρέη τους, αλλά και η αυξανόμενη δυσχέρεια πρόσβασης σε βασικά αγαθά και υπηρεσίες, λόγω της δραστικής μείωσης των δαπανών για την υγεία και την παιδεία και τη ριζική αναδιάρθρωση της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Παράλληλα με τις

² Για την εξέλιξη του κατώτατου μισθού σε διάφορες χώρες της ΕΕ, βλ. Πίνακα 1 και Διάγραμμα 1 στο Παράρτημα.

³ Βλ. Ευρωβαρόμετρο, Απρίλιος 2014. Αναφέρεται στο: <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=589338>

⁴ Το χάσμα ανάμεσα στο διάμεσο εισόδημα (κατώφλι φτώχειας) και το ποσοστό αυτών που είναι κάτω από τη γραμμή φτώχειας.

παραδοσιακές μορφές φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού έχουν, δηλαδή, αναδειχθεί και νέες μορφές.

Ειδικότερα:

Στην Πορτογαλία, το ποσοστό του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (AROPE indicator) παρέμεινε σταθερό στο **25,3%** το 2012, όπως και το 2010. Σταθερό παρέμεινε και το ποσοστό του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας, στο 17,9%. Ο δείκτης, ωστόσο, που σημείωσε σημαντική επιδείνωση είναι ο αριθμός των ατόμων που διαβιούν σε νοικοκυριά χωρίς ούτε έναν εργαζόμενο, ο οποίος από το 5,5% το 2008 ανέβηκε στο 9,9% το 2012. Σημαντικά αυξήθηκε, επίσης, και ο αριθμός των νοικοκυριών με προβλήματα ρευστότητας και αδυναμία αποπληρωμής των δανείων τους.

Στην Ισπανία, οι κοινωνικές επιπτώσεις των προγραμμάτων λιτότητας ήταν δραματικές: σύμφωνα με την καθολική οργάνωση Caritas, ο αριθμός των ατόμων που υποφέρουν από ακραία φτώχεια έφτασε τα 3 εκ.⁵, ενώ 1 στα 3 παιδιά είναι φτωχά. Αντίστοιχα, το ποσοστό του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανέβηκε από το 25,5% το 2010 στο **28,2%** το 2012, ενώ ο αριθμός των ατόμων που διαβιούν σε νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο υπερ-διπλασιάστηκε σε διάστημα μόλις 4 ετών, φτάνοντας το 15% το 2012 από 7,4% το 2008. Αντίστοιχα υπερ-διπλασιάστηκε ο αριθμός των νοικοκυριών χωρίς κανένα εισόδημα, από 300.000 το 2007 στις 700.000 το 2013.

Στην Ιταλία, οι περικοπές των δημοσίων δαπανών, η αύξηση της φορολογίας, και η συρρίκνωση των προνοιακών υπηρεσιών αύξησαν τις κοινωνικές ανισότητες και τον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Η θέσπιση της *Κάρτας Κοινωνικής Ένταξης* δεν κατάφερε να ενισχύσει αποτελεσματικά το δίκτυ ασφαλείας. Ειδικότερα, το ποσοστό του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανέβηκε από το 24,5% το 2010 στο **29,9%** το 2012, το ποσοστό φτώχειας ανέβηκε, την ίδια περίοδο, από το 18,2% στο 19,4%, ενώ σχεδόν το 7% του πληθυσμού ζει σε συνθήκες σοβαρής υλικής στέρησης. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2013, 4,1 εκ. Ιταλοί χρειάστηκαν επισιτιστική βοήθεια ή συμμετείχαν σε συσσίτια. Τέλος, ο αριθμός των ατόμων που διαβιούν σε νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο ανέβηκε από το 9,6% στο 11,7%.

Στην Ελλάδα, το ποσοστό του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανέβηκε από το 27,6% το 2009 (εισοδήματα 2008) στο **34,6%** ή 3,8 εκ. άτομα το 2012 (εισοδήματα 2011), το

⁵ Βλ. Caritas, 2012.

δε ποσοστό φτώχειας αυξήθηκε στο 23,1% από 19,7% και είναι το υψηλότερο στη ΕΕ. Το πιο ανησυχητικό στοιχείο, ωστόσο, είναι η επιδείνωση των *ποιοτικών χαρακτηριστικών* της φτώχειας, καθώς αυξήθηκαν τόσο το *βάθος* της σχετικής φτώχειας (που σημαίνει ότι το 50% των φτωχών έχει εισόδημα μικρότερο από τη γραμμή φτώχειας που ήταν 4.000 ευρώ το χρόνο το 2012), όσο και το *σταθερό όριο φτώχειας (anchored poverty rate)*, δηλ. η σύγκριση των εισοδημάτων του 2012 όχι με το προηγούμενο έτος, αλλά με το έτος 2008: εκεί η αύξηση είναι δραματική, καθώς ο κίνδυνος φτώχειας φτάνει στο **35,9%**. Στα νοικοκυριά με ανήλικα παιδιά χωρίς ούτε έναν εργαζόμενο, το ποσοστό φτώχειας ξεπερνά το **54%**. Την ίδια περίοδο (2009-2012), η παιδική φτώχεια ανέβηκε από το 23,4% στο 26,9%,⁶ ενώ ο αριθμός των ατόμων που διαβιούν σε νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο υπερ-διπλασιάστηκε, από το 7,5% το 2008 στο 17,5% το 2012.⁷ Η απότομη πτώση του βιοτικού επιπέδου, επανέφερε στο προσκήνιο φαινόμενα ακραίας φτώχειας, που πιστεύαμε ότι ήταν πλέον περιθωριακά: υπολογίζεται ότι το 17,9% των Ελλήνων δυσκολεύεται ν' αποκτήσει ακόμη και βασικά είδη διατροφής,⁸ ενώ το 14% του πληθυσμού ζούσε το 2013 σε συνθήκες ακραίας φτώχειας (έναντι 2,2% το 2009). Αυτό το 14% αντιστοιχεί σε πάνω από 1,5 εκ. άτομα και υποκρύπτει σημαντικές διαφοροποιήσεις καθώς το ποσοστό είναι πολύ υψηλότερο του μέσου όρου στους ανέργους, σε όσους νοικιάζουν σπίτι ή πληρώνουν δάνειο, στους κατοίκους της Αθήνας και στα παιδιά.

Σημαντική επιδείνωση παρουσίασε, επίσης, και η δυνατότητα πρόσβασης του πληθυσμού στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, αλλά και η ποιότητα των παρεχομένων υπηρεσιών, εξαιτίας των δραστικών περικοπών στις παροχές υγείας αλλά και της απώλειας των ασφαλιστικών δικαιωμάτων για έναν αυξανόμενο αριθμό εργαζομένων που έχασαν τη δουλειά τους ή ελεύθερων επαγγελματιών και εμπόρων που δεν μπορούν να καλύψουν τις ασφαλιστικές τους εισφορές λόγω χαμηλού (ή ανύπαρκτου) τζίρου.

⁶ Με βάση τα στοιχεία του 2011, υπολογίζεται ότι στην Ελλάδα περίπου 450.000 παιδιά ζουν σε φτωχά νοικοκυριά (β. Mitrakos, 2014).

⁷ Το τελευταίο τρίμηνο του 2013, το ποσοστό αυτό είχε αυξηθεί και άλλο, στο **19,3%**, που αντιστοιχεί σε 1,178,636 άτομα ηλικίας 18-60 ετών, στα οποία πρέπει να προσθέσουμε άλλες 239,338 παιδιά κάτω των 18 ετών (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2014α).

⁸ Βλ. OECD, 2014.

Πίνακας 2: Κίνδυνος φτώχειας ή/και κοινωνικού αποκλεισμού

Χώρες	Σύνολο πληθυσμού %		Παιδιά κάτω των 18 ετών%		Νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο %	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012
ΕΛΛΑΔΑ	28,1	34,6	28,7	35,4	7,5	17,5
ΙΣΠΑΝΙΑ	24,5	28,2	30,6	33,8	7,4	15,0
ΙΤΑΛΙΑ	25,3	30,4	29,1	33,8	9,6	11,7
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	26,0	25,3	29,5	27,8	5,5	9,9
ΕΕ-27	23,7	24,8	26,5	28,1	9,2	10,8

Πηγή:ΕΥ –SILC, 2012 & Eurostat

Πίνακας 3: Κίνδυνος φτώχειας (μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις)

Χώρες	Κίνδυνος φτώχειας *		Σταθερό όριο φτώχειας (εισοδ. 2008)	Κίνδυνος παιδικής φτώχειας	
	2008	2012	2012	2008	2012
ΕΛΛΑΔΑ	20,1	23,1	35,8	26,9	23,0
ΙΣΠΑΝΙΑ	20,8	22,2	28,1	29,9	28,2
ΙΤΑΛΙΑ	18,7	19,4	22,7	26,0	24,7
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	18,5	17,9	19,4	21,7	22,8
ΕΕ-27	16,5	16,9	18,2	20,8	20,4

Πηγή:ΕΥ –SILC, 2012, Eurostat

* Κατώφλι φτώχειας το 2012: Ελλάδα=5.708 ευρώ/άτομο, Ισπανία=7.182 ευρώ/άτομο, Ιταλία=9.617 ευρώ/άτομο, Πορτογαλία= 4.994 ευρώ/άτομο.

Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι το ήδη αδύναμο κι ελλειμματικό κοινωνικό κράτος του Ευρωπαϊκού Νότου δεν μπόρεσε να σηκώσει το βάρος των συνεπειών της παρατεταμένης ύφεσης

και των αυστηρών προγραμμάτων λιτότητας, προστατεύοντας αυτούς που είχαν τη μεγαλύτερη ανάγκη. Ιδιαίτερα οξείες ήταν οι επιπτώσεις στις χώρες εκείνες που δεν διέθεταν (κι εξακολουθούν να μη διαθέτουν) παρά ένα διάτρητο κι ανεπαρκές δίκτυ ασφαλείας, όπως η Ελλάδα. Αντίθετα, ο θεσμός του *Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος* στην Πορτογαλία απορρόφησε, σε κάποιο βαθμό, τις οδυνηρές κοινωνικές επιπτώσεις.

Όμως, πέρα από την κατάρρευση του έστω και υποτυπώδους κοινωνικού κράτους, κατέρρευσε επίσης και ο άλλος βασικός πυλώνας στήριξης των ατόμων και κάλυψης βασικών τους αναγκών, η **οικογένεια**. Παραδοσιακά, η οικογένεια στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου υποκαθιστούσε το κράτος σε μια σειρά από ζωτικές κοινωνικές υπηρεσίες και λειτουργίες: φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων, κάλυψη στεγαστικών αναγκών, συμπλήρωση εισοδήματος, ψυχολογική στήριξη, πρόσβαση σε απασχόληση μέσα από πελατειακά δίκτυα, κ.ά. Ωστόσο, η κρίση υπέσκαψε τη ζωτικότητα αυτού του οικογενειο-κεντρικού προνοιακού συστήματος και τις δυνατότητες αναπαραγωγής του, εκθέτοντας ολοένα και περισσότερους σε νέες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς δεν υπάρχει κάτι άλλο στη θέση του παλιού συστήματος.

3.3. Διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, μείωση των ευκαιριών κοινωνικής ανόδου εξαφάνιση της μεσαίας τάξης

Η διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, αποτέλεσμα της αντίστροφης προοδευτικότητας πολλών μέτρων λιτότητας, αποτελεί μια ακόμη παράπλευρη απώλεια –εσκεμμένη ή μη-των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής.

Πίνακας 4: Gini coefficient

Χώρες	2010	2012
ΕΛΛΑΔΑ	32,9	34,3
ΙΣΠΑΝΙΑ	34,4	35,0
ΙΤΑΛΙΑ	31,2	31,9
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	33,3	33,2
ΕΕ-27	30,5	30,6

0=καθόλου ανισότητα, 1=απόλυτη ανισότητα

πηγή: EU SILC, 2010 & 2012

Μπορούμε να πούμε μετά βεβαιότητας, ότι τουλάχιστον στην περίπτωση της Ελλάδας, η κρίση και τα προγράμματα λιτότητας μεγάλωσαν το χάσμα ανάμεσα στις πλουσιότερες και τις φτωχότερες ομάδες του πληθυσμού: σήμερα, το πλουσιότερο 20% του πληθυσμού είναι 7 φορές πιο πλούσιο από το φτωχότερο 20%, ενώ πριν την κρίση ήταν 5 φορές πιο πλούσιο. Αυτό που αποτέλεσε, ωστόσο, κοινό χαρακτηριστικό σε όλες τις χώρες όπου εφαρμόστηκαν προγράμματα λιτότητας, είναι η εντυπωσιακή συρρίκνωση και απότομη εκπτώχευση της μεσαίας τάξης, αποτέλεσμα της συμπίεσης των εισοδημάτων και της υπερ-φορολόγησης. Αυτή η 'εξαέρωση' των μεσαίων στρωμάτων συμβάλλει καθοριστικά και στο φαινόμενο της καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας, στη μετάπτωση δηλαδή –μετά από δεκαετίες εντυπωσιακής προόδου- ευρειών ομάδων του πληθυσμού σε χαμηλότερα κλιμάκια της κοινωνικής ιεραρχίας (βλ. π.χ. δημόσιοι υπάλληλοι, γιατροί, εκπαιδευτικοί, μηχανικοί, έμποροι, κ.ά.).

3.4. Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: η μεγάλη έξοδος

Η αδυναμία εξεύρεσης μιας αξιοπρεπούς ή ακόμη και μιας οποιασδήποτε απασχόλησης, ο κίνδυνος απώλειας των δεξιοτήτων, και η συνεχιζόμενη αβεβαιότητα στις χώρες τους οδηγούν έναν ολοένα και αυξανόμενο αριθμό, κυρίως νέων ανθρώπων με υψηλά προσόντα, στην αναζήτηση καλύτερης τύχης στο εξωτερικό. Υπολογίζεται ότι από το ξέσπασμα της κρίσης και μετά περίπου 80 με 100 χιλιάδες Πορτογάλοι το χρόνο μεταναστεύουν στο εξωτερικό για να βρουν δουλειά. Από την Ισπανία υπολογίζεται ότι έχουν μεταναστεύσει πάνω από 500 χιλιάδες άτομα, ενώ από την Ιταλία (την 3^η μεγαλύτερη οικονομία της E-Z) το κύμα εξόδου συμπαρασύρει κάθε χρόνο ολοένα και περισσότερους: 60 χιλ. το 2011, 79 χιλ. το 2012, πάνω από 300 χιλ. πτυχιούχους συνολικά την τελευταία δεκαετία. Μόνο στη Βρετανία, από το 2008 μέχρι σήμερα έχουν μεταναστεύσει περίπου 150 χιλ. άτομα, το 80% κάτω των 34 ετών. Όσο για την Ελλάδα, οι αριθμοί μιλούν από μόνοι τους: μέχρι και το 2011, υπολογίζεται (βλ. μελέτη Λ. Λαμπρινίδη) ότι περίπου 120 χιλιάδες νέοι επιστήμονες μετανάστευσαν σε αναζήτηση εργασίας. Σήμερα ο αριθμός αυτός έχει αυξηθεί ακόμη περισσότερο.

Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του ΟΟΣΑ (International Migration Outlook, 2013 – στοιχεία 2012), ο αριθμός των Ελλήνων και των Ισπανών που μετανάστευσαν σε άλλες χώρες της ΕΕ διπλασιάστηκε μεταξύ 2007 και 2012, φτάνοντας τις 39 χιλ. και τις 72 χιλ. αντίστοιχα. Μεταξύ 2011 και 2012, ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών προς τη Γερμανία, βασική χώρα προορισμού, σημείωσε αύξηση 73%, των Ισπανών και Πορτογάλων σχεδόν 50% και των Ιταλών 35%.

Για την ώρα, η μαζική αυτή έξοδος λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας για τις παραπαίουσες οικονομίες, αλλά και για τα ίδια τα άτομα και τις οικογένειές τους. Ωστόσο, οι ελλείψεις σε δεξιότητες που θα αντιμετωπίσουν οι οικονομίες του Νότου αλλά και οι συνέπειες της περαιτέρω δημογραφικής γήρανσης θα φανούν αργότερα, ενώ σε ορισμένους παραγωγικούς τομείς (ιδίως έντασης γνώσης), η ζημιά μπορεί να αποδειχθεί ανεπανόρθωτη.

3.5. Ψυχο-κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης

Όμως, πέρα από τις ορατές και καλά τεκμηριωμένες επιπτώσεις της κρίσης και των προγραμμάτων λιτότητας, εξίσου σημαντικές, αν και πολύ λιγότερο μετρήσιμες, είναι και ορισμένες ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις για τις οποίες υπάρχει ανεκδοτολογική κυρίως τεκμηρίωση. Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένες πτυχές των λιγότερο ορατών επιπτώσεων:

- ο «δείκτης απόγνωσης» ή κίνδυνος χαμηλού εισοδήματος εκτοξεύθηκε από το 1,99 το 4^ο τρ. του 2009 στο 3,86 τρία χρόνια αργότερα, ενώ στα νοικοκυριά με αρχηγό άνεργο φτάνει στην υψηλότερη τιμή του, 8,54 (βλ. Ζωγραφάκης & Μητράκος, 2013)
- η καθυστέρηση αυτονόμησης κι 'ενηλικίωσης' για τους νέους εκείνους που δεν μπορούν να φύγουν από (ή αναγκάζονται να επιστρέψουν στη) γονεϊκή εστία, λόγω ανεργίας ή πολύ περιορισμένων εισοδημάτων, και να δημιουργήσουν δική τους οικογένεια, ή απλώς να ολοκληρωθούν ως άτομα
- το διπλό αδιέξοδο (no-win situation), αυτή η αίσθηση που μας συνοδεύει, σιωπηλά ή φανερά, τα τελευταία 4-5 χρόνια και που μας υποχρεώνει να δεχόμαστε σχεδόν αδιαμαρτύρητα τα απανωτά χτυπήματα γιατί αντιλαμβανόμαστε ότι είτε έτσι, είτε αλλιώς, είμαστε χαμένοι, ενώ υποβόσκει πάντα και ο φόβος για τα χειρότερα
- η αβεβαιότητα για το μέλλον, καθώς έχουν καταρρεύσει όλες οι σταθερές που μας επέτρεπαν να σχεδιάσουμε μακροπρόθεσμα τη ζωή μας, σταθερές που αφορούν την εργασία, την πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες και αγαθά, τη σταθερότητα των εισοδημάτων και την εξασφάλιση αξιοπρεπών γηρατειών. Τώρα όλα αυτά είναι υπό αίρεση.

4. Η επόμενη μέρα

Ασφαλώς τα στοιχεία που παραθέσαμε, αν και γνωστά, είναι σοκαριστικά και παραπέμπουν σε μια υποβόσκουσα ή ήδη εκδηλωθείσα ανθρωπιστική κρίση. Όμως δεν ωφελεί να απαριθμεί και να θρηνεί κανείς για τις επιπτώσεις και να μην ετοιμάζεται για την επόμενη μέρα της κρίσης, που θα έρθει, για άλλους νωρίτερα, για άλλους αργότερα, αλλά θα έρθει. Οι αδρές γραμμές ενός σχεδίου εξόδου από την κρίση και αντιμετώπισης των συνεπειών της ύφεσης έχουν ήδη περιγραφεί,

περισσότερο ή λιγότερο αναλυτικά, από διάφορους αναλυτές και πολιτικούς. Συνήθως τα προτεινόμενα μέτρα για την ανάκαμψη της **οικονομίας** επικεντρώνονται κυρίως:

- στην αναζωογόνηση της ζήτησης
- την παροχή ρευστότητας στις επιχειρήσεις
- την ανασυγκρότηση του παραγωγικού ιστού με επικέντρωση στην παραγωγή διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών και την καινοτομία
- την προσέλκυση επενδύσεων.

Όμως πολύ λιγότερη κουβέντα γίνεται για τα μέτρα ανάκαμψης της **κοινωνίας**, τα οποία έχουν δραματικά επείγοντα χαρακτήρα, προκειμένου ν' αποφευχθεί η παγίωση των ανησυχητικών φαινομένων που περιγράψαμε προηγουμένως. Είναι τεράστιο λάθος να περιμένουμε να βελτιωθούν και άλλο οι μακροοικονομικοί δείκτες προτού αρχίσουμε να διοχετεύουμε πόρους σε μέτρα ανόρθωσης της κοινωνίας. Οι κοινωνικές δαπάνες πρέπει να αντιμετωπίζονται ως παραγωγικές δαπάνες, που στηρίζουν την οικονομική δραστηριότητα, βελτιώνουν τις μακροοικονομικές επιδόσεις και παράγουν αξία. Ακριβώς όπως τις αντιλαμβάνονται στις σκανδιναβικές χώρες και αλλού. Γιατί ασφαλώς δεν είναι τυχαίο, ότι οι οικονομίες με τις καλύτερες επιδόσεις παγκοσμίως είναι αυτές που διαθέτουν παράλληλα κι ένα αποτελεσματικό κράτος πρόνοιας: σύμφωνα με το *Global Competitiveness Index 2013-2014*,⁹ η Ελβετία, η Φιλανδία, η Σουηδία, η Ολλανδία, η Νορβηγία και η Δανία βρίσκονται ανάμεσα στις 15 πιο ανταγωνιστικές οικονομίες του κόσμου (η Ελλάδα, παρεπιπτόντως, βρίσκεται στην 91^η θέση, η Πορτογαλία στην 51^η, η Ιταλία στην 49^η, και η Ισπανία στην 35^η), ενώ παράλληλα διαθέτουν ένα ιδιαίτερα αποτελεσματικό σύστημα κοινωνικής προστασίας.

Ποια θα πρέπει να είναι αυτά τα μέτρα ανάκαμψης της **κοινωνίας**; Πρωταρχικής σημασίας είναι η δημιουργία ενός πραγματικά αποτελεσματικού *δικτύου ασφαλείας*, το οποίο θα περιορίζει τα σημαντικά κενά προστασίας που υπάρχουν σήμερα, και η *θέσπιση του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος*. Στην Ελλάδα περιμένουμε ακόμη να ξεκινήσει η έστω και πιλοτική του εφαρμογή, η οποία έχει εξαγγελθεί κάμποσες φορές τα τελευταία χρόνια, έχει εξασφαλίσει τα απαραίτητα κονδύλια, πλην όμως σκοντάφτει στην αναποτελεσματικότητα της κεντρικής και τοπικής διοίκησης, αλλά και σε πελατειακές «ανησυχίες». Παράλληλα, είναι αναγκαία η επέκταση, τόσο της διάρκειας, όσο του ποσού, αλλά και του αριθμού των δικαιούχων του *επιδόματος ανεργίας*, μέχρι να μειωθεί

⁹ World Economic Forum, 2013

η ανεργία σε επίπεδα προ κρίσης¹⁰. Επίσης, μετά από μια βίαιη διόρθωση των μισθών, λόγω της εσωτερικής υποτίμησης, είναι η κατάλληλη στιγμή να δοθούν έστω και *συμβολικές αυξήσεις*, ιδίως στους πιο χαμηλόμισθους, όπως ήδη συνέβη σε κάποιους κλάδους της οικονομίας¹¹. Παρόμοιες πρωτοβουλίες θα τονώσουν την εσωτερική κατανάλωση, αλλά κυρίως θα ανεβάσουν πάνω από το όριο φτώχειας χιλιάδες εργαζόμενους ή ανέργους. Τέλος, η καθολική *πρόσβαση σε ποιοτικές υπηρεσίες φροντίδας και περίθαλψης* ενός πληθυσμού που γερνάει ραγδαία, πλήττεται από υπογεννητικότητα και αντιμετωπίζει σοβαρότατο πρόβλημα εξασφάλισης των συντάξεων, θα πρέπει ν' αποτελεί επείγουσα προτεραιότητα για κάθε κυβέρνηση που βλέπει στοιχειωδώς πέρα από τη μύτη της.

Θα πει κανείς: με τι πόρους θα γίνουν όλα αυτά, όταν είμαστε ακόμη σε καθεστώς επιτήρησης και με ένα τερατώδες εξωτερικό χρέος στις πλάτες των επόμενων γενεών; Μα, πολύ απλά, με μια αναπροσαρμογή των κυβερνητικών προτεραιοτήτων. Για παράδειγμα, με μια πιο συμμετρική επανεπένδυση των μεγάλων ποσών που εξοικονομήθηκαν μέσα από τις περικοπές των δημοσίων δαπανών τα τελευταία 4 χρόνια: στην Ελλάδα σήμερα, για κάθε €1.000 που εξοικονομούνται από την κοινωνική προστασία, μόνο τα €55 «επανεπενδύονται» για την ενίσχυση του κοινωνικού δικτύου ασφαλείας¹². Αυτό δεν μπορεί να είναι βιώσιμο.

Σίγουρα, οι περιορισμοί που θέτει το σύμφωνο δημοσιονομικής σταθερότητας (Budgetary Pact) που έχει τεθεί σε ισχύ από το 2013 για όλες τις χώρες της ευρωζώνης, αφήνουν λιγοστά περιθώρια στις εθνικές κυβερνήσεις να χρηματοδοτούν τις κοινωνικές παροχές από τον κρατικό προϋπολογισμό. Η ρητή απαγόρευση των ελλειμμάτων δεν εμποδίζει, όμως, μια πιο ορθολογική και δίκαιη κατανομή των δημοσίων δαπανών προς κοινωνικά ωφέλιμες κατευθύνσεις και κυρίως προς αυτούς που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη.

Όταν οι κυβερνήσεις των χωρών-μελών της ΕΕ και τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα έχουν διαθέσει – σύμφωνα με τον Ευρωπαϊό Επίτροπο Μισέλ Μπαρνιέ, υπεύθυνο για την εσωτερική αγορά και τις υπηρεσίες - τα τελευταία 5 χρόνια περίπου **1,6 τρις** ευρώ για τη διάσωση των τραπεζών¹³, αποτελεί 'ύβρι' (με την αρχαιοελληνική σημασία της λέξης) να μην μπορούν να διαθέσουν πολύ λιγότερα για την εξασφάλιση απασχόλησης και αξιοπρεπούς διαβίωσης στους πολίτες τους (το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο θα διαθέσει μόλις 74 δις ευρώ την περίοδο 2014-2020 για την καταπολέμηση της ανεργίας και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής).

¹⁰ Η πρόταση αυτή είναι συμβατή με τις συστάσεις τόσο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όσο και του ΟΟΣΑ.

¹¹ Παράδειγμα η νέα κλαδική συλλογική σύμβαση εργασίας που υπέγραψαν οι ξενοδόχοι με τους ξενοδοχοϋπαλλήλους, η οποία προβλέπει μια οριακή αύξηση κατά 1% των μισθών από το 2015.

¹² Βλ. Ματσαγγάνης, 2013, σελ. 6.

¹³ Βλ. <http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2013/12/european-banks>

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Αναμφίβολα τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής οδήγησαν –σε πείσμα των αδιαμφισβήτητων αστοχιών τους και της απουσίας δημοκρατικής νομιμοποίησής τους- σε μια θεαματική βελτίωση ορισμένων μακροοικονομικών δεικτών των χωρών του Ευρωπαϊκού Νότου (περιορίζοντας δραστικά τα δημοσιονομικά ελλείμματα, κυρίως, και πρόσκαιρα βελτιώνοντας το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών) και απομάκρυναν τον κίνδυνο της άτακτης χρεωκοπίας ή εξόδου από την ευρωζώνη. Αυτό βεβαίως συνέβη με τεράστιο κοινωνικό (και όχι μόνο) κόστος, χάρη στις πρωτοφανείς θυσίες των πληθυσμών, όπως αναγνωρίζουν ακόμη και οι πιο σκληροπυρηνικοί οπαδοί των προγραμμάτων λιτότητας. Ενώ όμως οι μακροοικονομικές επιδόσεις έχουν απτά και μετρήσιμα αποτελέσματα, δεν ισχύει το ίδιο για τις κοινωνικές επιπτώσεις. Οι συνέπειες των τελευταίων είναι λιγότερο απτές και θα φανούν σε βάθος χρόνου. Είναι, ωστόσο, εξίσου, εάν όχι περισσότερο, δυσβάσταχτες και διαβρωτικές.

Ο συνεχιζόμενος αποκλεισμός σημαντικών τμημάτων του πληθυσμού από ένα στοιχειωδώς αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης και από την πρόσβαση σε βασικά αγαθά και υπηρεσίες θα έχει ανυπολόγιστες συνέπειες, όχι μόνο για την κοινωνική συνοχή, που έχει ήδη τρωθεί σημαντικά, αλλά και για την (εξαιρετικά εύθραυστη) πολιτική σταθερότητα και τις προοπτικές οικονομικής ανάπτυξης των χωρών του Ευρωπαϊκού νότου.

Οι πολιτικές ηγεσίες της ΕΕ και των κρατών-μελών πρέπει να κοιτάξουν πέρα από το βραχυπρόθεσμο (και κοντόφθαλμο) πολιτικό ή οικονομικό όφελος που καθοδηγεί παγίως τις επιλογές τους, να αντιληφθούν ότι παίζουν με τη φωτιά (θα το αντιληφθούν σίγουρα στις επικείμενες ευρωεκλογές) και να δρομολογήσουν ουσιαστικές αλλαγές στις Ευρωπαϊκές Συνθήκες και στα κριτήρια του Μάαστριχτ. Οι προσπάθειες των ευρωπαϊκών κέντρων λήψης των αποφάσεων και των εθνικών κυβερνήσεων πρέπει να επικεντρωθούν κυρίως σε 2 κατευθύνσεις:

(α) στην υιοθέτηση μακροοικονομικών πολιτικών που δημιουργούν θέσεις εργασίας, και (β) στην ευθυγράμμιση των δημοσιονομικών πολιτικών με τους στόχους της απασχόλησης.

Αυτό σημαίνει ότι ο **δείκτης ανεργίας** θα πρέπει να υπολογίζεται και αυτός ως ένας από τους βασικούς μακροοικονομικούς δείκτες επίτευξης σταθερότητας και ανάπτυξης, μαζί με τον πληθωρισμό, το δημοσιονομικό έλλειμμα και το εξωτερικό χρέος, όπως συμβαίνει στις ΗΠΑ. Κάτι τέτοιο θα επιτρέψει στις εθνικές κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών χωρών να ακολουθήσουν περισσότερο επεκτατικές πολιτικές και να τονώσουν την απασχόληση.

Βασική προϋπόθεση για να ισχύσει κάτι τέτοιο είναι, φυσικά, η αναθεώρηση των κριτηρίων του Μάαστριχτ, κάτι που φαντάζει πολύ δύσκολο αυτή τη στιγμή. Πόσο, όμως, περισσότερο θα πρέπει να χειροτερέψουν τα πράγματα για να κινηθεί η ΕΕ προς αυτή την κατεύθυνση; Γιατί θα πρέπει ο χαμηλός πληθωρισμός να είναι πιο σημαντικός δείκτης από ένα βιώσιμο επίπεδο ανεργίας; Γιατί ο κίνδυνος υποβάθμισης της πιστοληπτικής ικανότητας μιας χώρας σημαίνει συναγερμό και δεν ισχύει το ίδιο όταν 1 στους 4 ή –σε ορισμένες χώρες, όπως στην Ελλάδα και την Ισπανία- 1 στους 2 νέους ανθρώπους δεν βρίσκει δουλειά, ή όταν 1 στους 3 πολίτες κινδυνεύει από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό;

Αν δεν αναδειχθεί το πρόβλημα της ανεργίας - και μάλιστα του πιο μορφωμένου και παραγωγικού τμήματος του πληθυσμού που είναι οι νέοι- αλλά και της κοινωνικής συνοχής, σε μείζονα προτεραιότητα, τόσο για τις ευρωπαϊκές, όσο και για τις εθνικές πολιτικές, ο φιλόδοξος στόχος της βιώσιμης και «έξυπνης» ανάπτυξης και το μέλλον του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου, θα υπονομευτούν εκ των έσω και οι καθυστερημένες και ελλειπείς προσπάθειες αντιμετώπισης του προβλήματος από τα ευρωπαϊκά όργανα αλλά και τις εθνικές κυβερνήσεις («πολύ λίγα μέτρα και πολύ καθυστερημένα»/too little, too late) θα αναδείξουν για μια ακόμη φορά και με δραματικό τρόπο το μέγεθος του ελλείμματος ηγεσίας και οράματος.

Πηγές

Caritas Europa, 2012, "The impact of the European crisis. A study of the impact of the crisis and austerity on people with a special focus on Greece, Ireland, Italy, Portugal and Spain", Brussels

ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2013, «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2012», *Δελτίο Τύπου*, 29/11, Πειραιάς. Διαθέσιμο στο: www.statistics.gr

ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2014α, *Συνθήκες Διαβίωσης στην Ελλάδα*, Μάρτιος, Πειραιάς. Διαθέσιμο στο: www.statistics.gr

ΕΛ.ΣΤΑΤ. 2014β, «Έρευνα Εργατικού Δυναμικού», *Δελτίο Τύπου*, 10 Απριλίου, Πειραιάς. Διαθέσιμο στο: www.statistics.gr

Eurostat, 2013, *Survey on Income and Living Conditions (SILC)*. Διαθέσιμο στο: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Eurostat, Labour Force Survey, 2008-2013. Διαθέσιμο στο: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

EU-SILC (Survey on Income and Living Conditions), 2008-2012. Διαθέσιμο στο: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/microdata/eu_silc

Ζωγραφάκης Στ., Μητράκος, Θ, 2013, Επεξεργασία πρωτογενών δεδομένων ΕΕΔ της ΕΛΣΤΑΤ, *Εφημερίδα των Συντακτών*, 7 Μαΐου. Διαθέσιμο στο: <http://www.efsyn.gr/?p=47426>

Καμινιώτη, Ο. (επιμ.), 2013, *Ελάχιστο Εγγυημένο εισόδημα: προσεγγίσεις και προτάσεις ενόψει της πιλοτικής εφαρμογής του μέτρου*, ΕΙΕΑΔ, Άρθρα και Μελέτες 8/2013, Αθήνα

Λαμπρινίδης, Λ., 2011, *Επενδύοντας στη φυγή. Η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Κριτική: Αθήνα

Ματσαγγάνης, Μ., 2013, «Η πολιτική κατά της φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης». Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής Ο.Π.Α., *Ενημερωτικό Δελτίο* 6/2013

Mitrakos, Th., 2014, "Inequality, poverty and social welfare in Greece: distributional effects of austerity", *Bank of Greece Working Paper*, 174, February, Athens

Μπαλούρδος, Δ., Πετράκη, Μ. (επιμ.), 2012, *Νέα φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός. Πολιτικές καταπολέμησης και καθιέρωση ενός Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος*. Βουλή των Ελλήνων – Ειδική Συνεδρία Διαρκούς Επιτροπής Κοινωνικών Υποθέσεων, Αθήνα

OECD, 2014, *Society at a Glance Highlights: Greece, the crisis and its aftermath*. Διαθέσιμο στο: <http://www.oecd.org/greece/OECD-SocietyAtaGlance2014-Highlights Greece.pdf>

OECD, 2013, *International Migration Outlook, 2013*. Διαθέσιμο στο: <http://www.oecd.org/els/mig/imo2013.htm>

World Economic Forum, 2013, *The Global Competitiveness Report 2013-2014*, Geneva. Βλ. <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

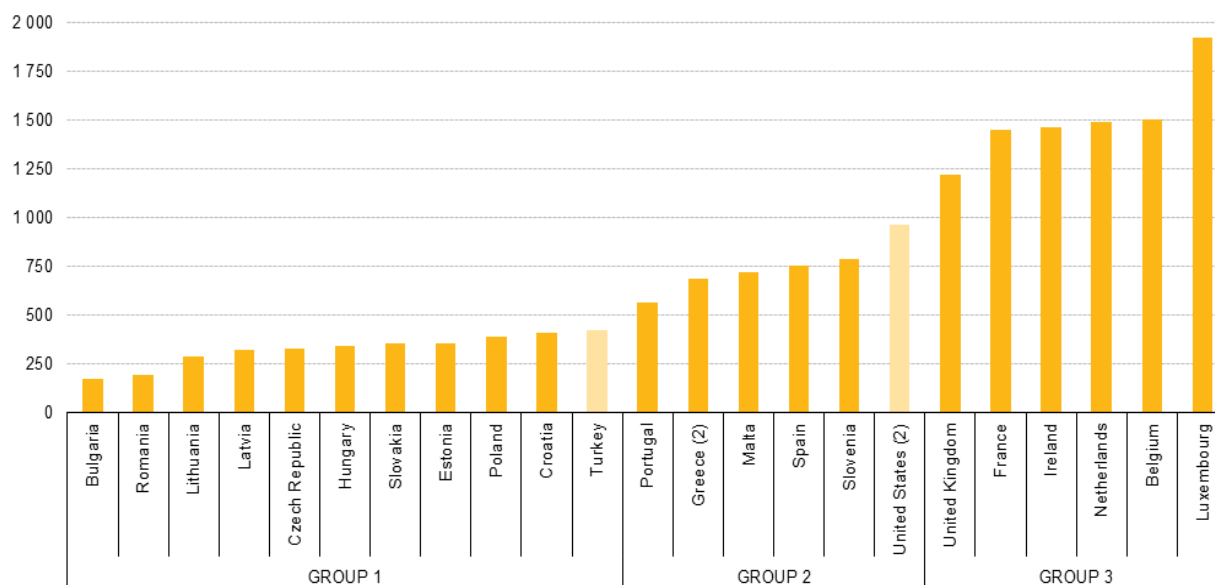
Πίνακας 1: Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί σε χώρες της Ε.Ε., 2010-2013 (σε ευρώ)*

Χώρες	2010	2011	2012	2013	Διαφορά 2013/2010
Ολλανδία	1.407,6	1.424,4	1.446,6	1.469,4	+61
Ιρλανδία	1.461,9	1.461,9	1.461,9	1.461,9	-
Ισπανία	738,9	748,3	748,3	752,9	+14
Ελλάδα	862,8	862,8	876,6	683,8	-179
Πορτογαλία	554,2	565,8	565,8	565,8	+11,6
Βουλγαρία	122,7	122,7	138,1	158,5	+35,8
Ρουμανία	141,6	157,2	161,9	157,5	+15,9

Πηγή: Eurostat, LFS, 2010-2013

* υπολογισμένοι σε 12μηνη βάση. Η Ιταλία δεν έχει θεσμοθετημένο κατώτατο μισθό.

**Διάγραμμα 1
Κατώτατοι μισθοί, 2013**

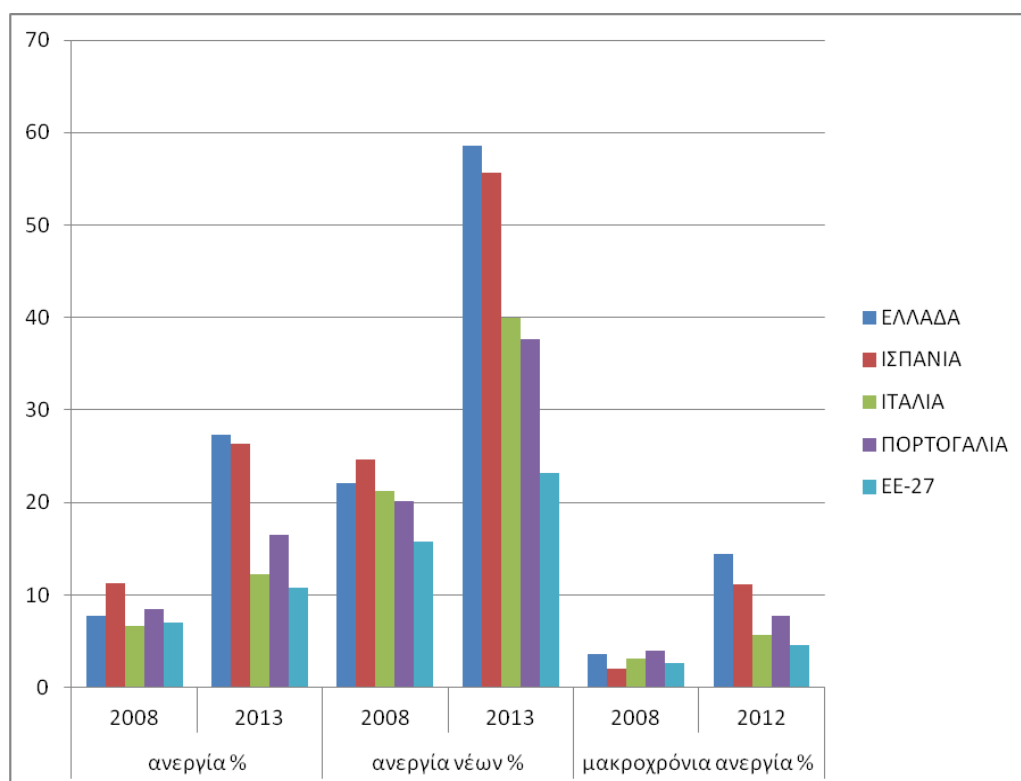

(¹) Denmark, Germany, Italy, Cyprus, Austria, Finland and Sweden: no statutory minimum wage.

(²) July 2013.

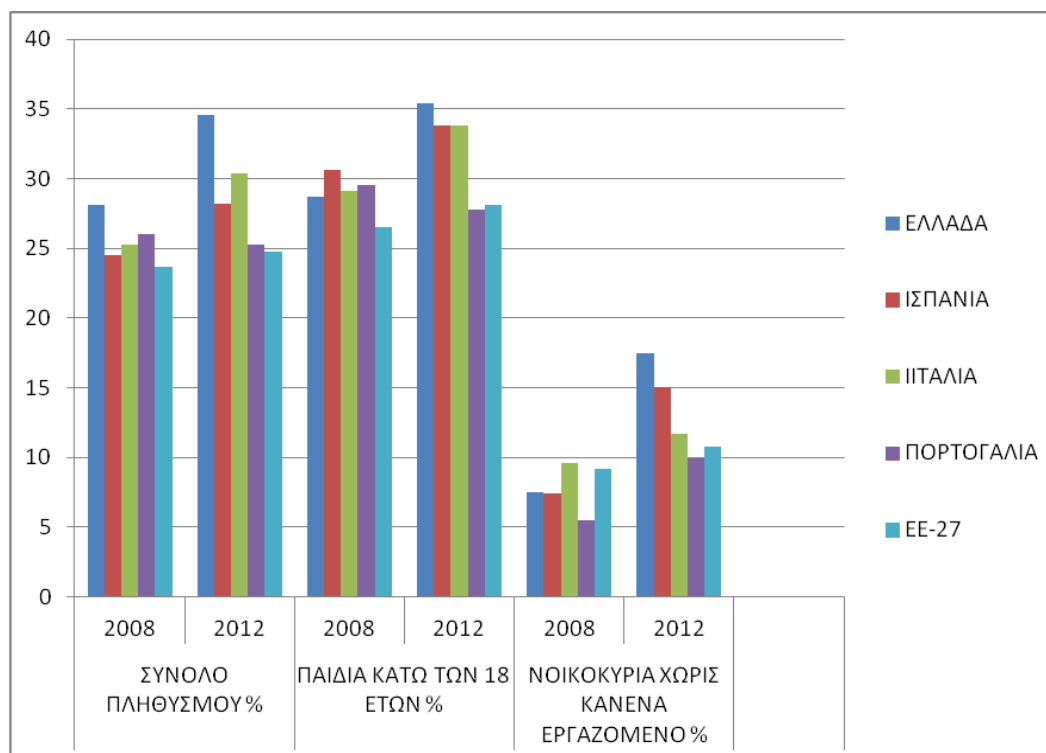
Source: Eurostat (online data code: earn_mw_cur)

Γράφημα 1: Εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας, 2008 & 2013

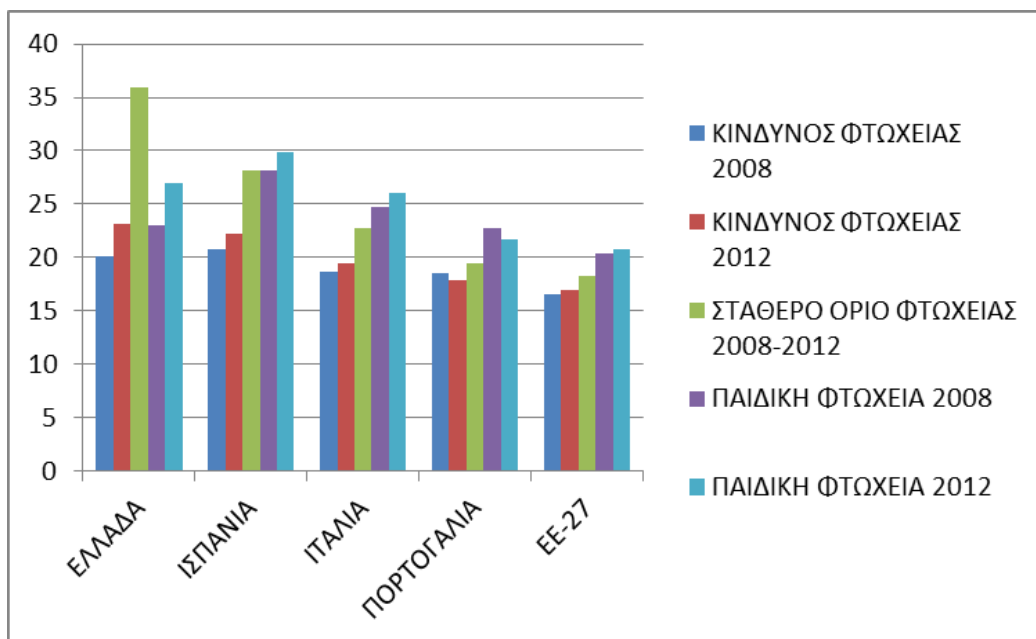
Πηγή: Eurostat, Labour Force Survey, 2008, 2012, 2013

Γράφημα 2: Κίνδυνος φτώχειας ή/και κοινωνικού αποκλεισμού, 2008 & 2012

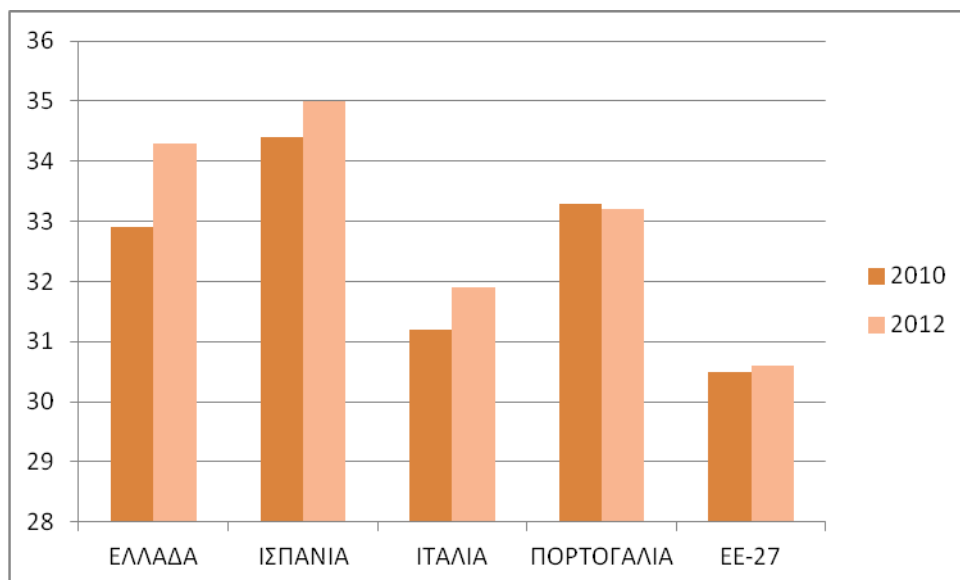
Πηγή: EU SILC 2008 & 2012, Eurostat

Γράφημα 3: Κίνδυνος φτώχειας 2008 & 2012 και σταθερό όριο φτώχειας

Πηγή: EU SILC 2008 & 2012, Eurostat

Γράφημα 4: Συντελεστής Gini

Πηγή: EU SILC 2010 & 2012

Πίνακας 2:Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, 2012

	Total	Children (0-17)	Adults (18 - 64)	Elderly (65 years and over)
EU-28 (1)	24.8	28.1	25.4	19.3
Euro area (1)	23.2	25.5	24.2	17.4
Belgium (2)	21.6	23.4	21.5	19.5
Bulgaria	49.3	52.3	45.6	59.1
Czech Republic	15.4	18.8	15.5	10.8
Denmark	19.0	15.3	21.5	14.6
Germany	19.6	18.4	21.2	15.8
Estonia	23.4	22.4	24.2	21.8
Ireland	:	:	:	:
Greece	34.6	35.4	37.7	23.5
Spain	28.2	33.8	29.7	16.6
France	19.1	23.2	19.8	11.1
Croatia	32.3	33.8	31.5	33.2
Italy	29.9	33.8	30.4	25.2
Cyprus	27.1	27.5	25.8	33.4
Latvia	36.6	40.5	36.2	34.0
Lithuania	32.5	31.9	31.7	35.7
Luxembourg	18.4	24.6	18.8	6.1
Hungary	32.4	40.9	32.9	20.6
Malta	22.2	29.7	20.1	21.9
Netherlands	15.0	16.9	16.5	6.2
Austria	:	:	:	:
Poland	26.7	29.3	26.7	23.4
Portugal	25.3	27.8	25.5	22.1
Romania	41.7	52.2	40.2	35.7
Slovenia	19.6	16.4	19.7	22.8
Slovakia	20.5	26.6	19.9	16.3
Finland	17.2	14.9	17.3	19.5
Sweden	18.2	19.4	17.9	17.7
United Kingdom	24.1	31.2	23.8	16.9
Iceland	12.7	16.6	12.9	5.0
Norway	13.8	13.0	15.6	9.7
Switzerland	17.5	18.8	13.9	30.2

(1) Eurostat estimates for 2012

(2) Provisional data for 2012